

Renata Dampc-Jarosz

 <http://orcid.org/0000-0002-5071-5034>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

„Moim tematem jest człowiek XX wieku”¹ Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück w przededniu jubileuszy – podsumowanie działalności i zadania na przyszłość

Erich Maria Remarque (1898–1970) należy bez wątpienia do najbardziej znanych pisarzy niemieckojęzycznych, o czym świadczą choćby jego przetłumaczone na ponad 60 języków świata powieści i ich nieustanne wznowienia (por. SCHNEIDER/TSCHAIKOWSKIJ (Hg.) 2002; GLUNZ/SCHNEIDER (Hg.) 2010: 31–140). Popularność twórczości tego pisarza², którego dzieła czytane są w Polsce, podobnie jak i w innych krajach Europy, już od roku 1930³, nie zawsze szła w parze z uznaniem kryty-

¹ Wykorzystany w tytule cytat stanowi skrócone motto twórczości pisarza, które sam sformułował. Por. przypis 6.

² Dla wielu niemieckich krytyków literatury Remarque należy do pisarzy, którym udało się w XX wieku odnieść bezsprzeczny sukces. Wysokość nakładów jego książek porównywana jest z wydaniem Biblii, czy wówczas miesięcznika *Reader's Digest*. Por. KRAMMER 1954.

³ W tym roku ukazało się w wydawnictwie Rój polskie tłumaczenie powieści *Na Zachodzie bez zmian* w przekładzie Stefana Napierskiego. Tłumacz miał zresztą możliwość poznania pisarza w Berlinie, co uwiecznił w jednym z pierwszych, nielicznych jak na te czasy wywiadów z pisarzem, opublikowanym w *Wiadomościach Literackich*. Wywiad S. Napierskiego cytowany był zresztą przez innych dziennikarzy europejskich. Por. NAPIERSKI 1929 oraz SCHERP 1929. O recepcji powieści w Polsce przed II wojną światową por. DZIERGWA 1993: 59–68. Analizy tłumaczeń dzieł Remarque'a na język polski dokonał Roman Dziergwa. Por. DZIERGWA 2002: 33–46. Por. także o przekładach Remarque'a na inne języki SCHNEIDER 2002: 145–158.

ków⁴. Począwszy od ukazania się bestselleru *Na Zachodzie bez zmian*, twórczość Remarque'a przyciągała tyle samo zwolenników, co przeciwników, wśród których dominowali bez wątpienia narodowi socjaliści, wpisując znienawidzonego pisarza na „czarną listę” zakazanych w III Rzeszy książek, by wkrótce potem spalić je na stosie. Opuszczenie przez Remarque'a Niemiec w 1931 roku i świadoma decyzja o pozostaniu do końca życia na emigracji przyczyniły się do specyficznej recepcji jego dzieł w RFN⁵, a właściwie do stopniowego popadania ich autora w zapomnienie. Po boomie czytelniczym początku lat 30. i powrocie Remarque'a na zachodniemiecki rynek wydawniczy w latach 50. (por. BRAUTZSCH 1969), odnotować można długoletnią absencję zarówno pisarza, jak i jego utworów w mediach, a tym bardziej w krytyce literackiej. Swoisty powrót samego pisarza, jak i renesans jego twórczości miał miejsce pod koniec lat 80. i spowodowany był nie ponownym odkryciem jego dzieł, lecz świadomą i skutecznie kierowaną pamięcią kulturową rodzinnego miasta pisarza – Osnabrück – jego władz i czytelników, dzięki którym po ponad pół wieku jeden z najznamienitszych obywateli został przywrócony do jego przestrzeni mnemotycznej. Dzięki staraniom naukowców z Uniwersytetu w Osnabrück i przy wsparciu władz miasta powstała instytucja (Erich Maria Remarque-Friedenszentrum), która już od ponad trzydziestu lat pielęgnuje pamięć o pisarzu oraz przyczynia się do upowszechnienia wiedzy na temat Remarque'a i jego twórczości na całym świecie. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie polskim badaczom i czytelnikom dzieł Remarque'a, działalności tego centrum, wskazanie na wiodące obszary jego rozwoju, dokonanie ogólnej charakterystyki zbiorów archiwalnych oraz zwrócenie uwagi na nowe zadania, które Erich Maria Remarque-Friedenszentrum stawia sobie w obliczu zbliżających się dwóch ważnych jubileuszy: 50. rocznicy śmierci pisarza przypadającej w roku 2020 i 125. rocznicy urodzin, która obchodzona będzie w roku 2023. Biorąc pod uwagę, iż dotychczas w centrum zainteresowania polskich badaczy Remarque'a znajdowała się recepcja dzieł pisarza, a nie niemiecka instytucja zajmująca się archiwizacją i popularyzacją jego dorobku, artykuł nie ma charakteru polemicznego, ani

⁴ Nazwisko Remarque'a nie pojawia się np. w ogóle w monografii Ralfa Schnella, stanowiącej pierwsze podsumowujące omówienie tendencji rozwojowych literatury niemieckojęzycznej po 1945 roku. Por. SCHNELL 1993.

⁵ Recepcja Remarque'a w NRD przebiegała zgoła inaczej. O ile na początku lat 50. chętnie drukowano jego powieści, o tyle po utworzeniu w roku 1956 Nationale Volksarmee, sił zbrojnych NRD, autor *Na Zachodzie bez zmian* stracił, siłą rzeczy z przyczyn ideologicznych, na popularności. Ponownie zaczęto publikować jego powieści w latach 80. w serii bb-Taschenbuch. O recepcji Remarque'a w NRD por. np. SCHNEIDER/HOWIND 1991: 303–320; DE BRUHN 2008: 188 i nast.; ANTKOWIAK 1978.

też nie jest jego celem dokonanie oceny tejże działalności, lecz przede wszystkim stanowi próbę uszeregowania wiedzy na ten temat, a przez to ułatwienia dostępu do cennych – zarówno dla literaturoznawców, jak i czytelników – zbiorów archiwalnych.

Historia powstania

Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück

W materiałach archiwalnych Erich Maria Remarque-Friedenszentrum dotyczących historii tej instytucji brakuje informacji, kogo należy uważać za jego pomysłodawcę. Oprócz kilku, powtarzających się nazwisk, o których będzie mowa w dalszej części artykułu, wskazuje się na historyczne znaczenie miasta Osnabrück jako siedziby sygnatariuszy pokoju westfalskiego, kończącego wojnę trzydziestoletnią (1618–1648) (por. BUSSMANN/SCHILLING (Hg.) 1998). Owa pokojowa misja, wpisana w dzieje tego dolnosaksońskiego miasta, towarzyszy mu od stuleci, a antywojenna twórczość Remarque’a stanowi jej dopełnienie. Potrzeba stworzenia centrum badań nad literaturą antywojenną i propagowanie pokoju mogą zostać uznane za przesłanie instytucji, któremu ona sama pozostaje do dziś wierna. Mimo braku informacji o inicjatorach i pomysłodawcach historia powstania Friedenszentrum da się jednak ująć w daty, które w powiązaniu z aktorami poszczególnych etapów jego działalności tworzą zwarty obraz konsekwentnie prowadzonych prac nad nową przestrzenią mnemotyczną miasta Osnabrück.

Początki Friedenszentrum sięgają roku 1985, kiedy to na Uniwersytecie Osnabrück powstało Erich Maria Remarque-Dokumentationszentrum, pełniące początkowo funkcję pierwszego archiwum i banku gromadzenia danych związanych z życiem i twórczością pisarza. Twórcą tego centrum dokumentacji był profesor Tilman Westphalen, kierujący pracami badawczymi i zabiegający, aż do momentu powstania Friedenszentrum w roku 1997, o jego rozwój i powiększanie eksponatów (por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 6). Sam pomysł archiwizowania dokumentów związanych z pisarzem zrodził się jednakże w głowie miłośnika lokalnej historii – Hannsa-Gerda Rabego, który jeszcze za życia Remarque’a zaczął kolekcjonować dokumenty, zdjęcia, wycinki prasowe czy pierwsze wydania powieści sławnego krajana. Ta kolekcja stała się podstawą dalszych działań na rzecz stworzenia zbiorów archiwalnych. Początkowo dostępne były one jedynie na potrzeby badań naukowych, z czasem – dzięki wsparciu finansowemu projektu przez miasto oraz organizację Landesverband Osnabrück e.V. – wszyscy zainteresowani mogli z nich korzystać od 26 maja 1989 roku Remarque-Archiv (por. GLUNZ/SCHNEI-

DER 1996: 7), zajmującym pomieszczenia na terenie biblioteki uniwersyteckiej. Od początku swego istnienia, zarówno centrum dokumentacyjnego, jak i następnie archiwum, przyświecało motto, zaczerpnięte z wypowiedzi Remarque'a: „Moim tematem jest człowiek XX wieku – pytanie o człowieczeństwo” (por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 5)⁶.

Zbiory archiwum systematycznie powiększały się, a prace dokumentacyjne dostarczały coraz więcej nowych dokumentów. W ciągu trzech lat działania centrum skatalogowano zbiory w Osnabrück, a przede wszystkim dokonano spisu spuścizny pisarza, która, zgodnie z wolą wdowy – Paulette Goddard-Remarque (1910–1990), przechowywana jest w bibliotece Uniwersytetu Nowojorskiego (Fales Library New York University)⁷. Oprócz prac katalogowych, od roku 1988 centrum dokumentacyjne realizowało liczne projekty badawcze, z których najistotniejszym w kontekście przyszłego rozwoju okazało się wydawanie czasopisma „KRIEG UND LITERATUR / WAR AND LITERATURE”, które od 1995 roku ukazuje się jako rocznik (por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 7). Podjęcie tego tematu sprawiło znaczące poszerzenie zainteresowań badawczych pracowników archiwum, którzy oprócz materiałów związanych z pisarzem, zaczęli zajmować się motywem wojny w ujęciu komparatystycznym i interdyscyplinarnym. Intensywny rozwój naukowo-kulturalnego ośrodka Remarque-Archiv sprawił, że przeniesiono go do nowego budynku. Pod zmienioną nazwą, w pełni oddającą charakter nazwą – Erich Maria Remarque-Friedenszentrum – stało się ono częścią miejskiej biblioteki przy Marktplatz 6. W centrum zatrudnionych jest dwóch pracowników w pełnym wymiarze godzin oraz dwóch w wymiarze 1/2 etatu; kierowali nim najpierw wspomniany już prof. Tilman Westphalen, a następnie nieprzerwanie od 2000 dr hab. Thomas F. Schneider.

⁶ „Mein Thema ist der Mensch des 20. Jhs. – die Frage der Humanität“ (GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 5).

⁷ Po śmierci pisarza w roku 1970 spuścizna przechowywana była początkowo w jego posiadłości Casa Monte Tabor w Porto Ronco (Szwajcaria); w 1978 wdowa, Paulette Goddard-Remarque, przekazała ją Uniwersytetowi Nowojorskiemu, a zyski ze sprzedaży praw autorskich zasilić miały w przyszłości fundację na rzecz wspierania studentów sztuki Tisch School of Arts. Do dzisiaj spuścizna znajduje się w Elmer Holmes Bobst Library, w części Fales Library i nosi sygnaturę „Reamarque-Collection” (R-C). Dzięki życzliwości nowojorskiej biblioteki archiwum w Osnabrück wykonało fotokopie większości materiałów, dlatego są one dostępne także we Friedenszentrum. Po śmierci P. Goddard-Remarque majątek trwały i ruchomy małżonków przeszedł także na własność Uniwersytetu Nowojorskiego (New York University); podczas licytacji pozostałych w Szwajcarii dóbr archiwum udało się zakupić część bibliotek i sprzętów, m.in. wenecki stół z końca XVII wieku, służący pisarzowi za biurko. Por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 27.

Działalność i zasoby archiwalne Friedenszentrum

Działalność Erich Maria Remarque-Friedenszentrum koncentruje się na trzech obszarach: 1. archiwizacji materiałów o życiu i twórczości Remarque’a, recepcji jego dzieł oraz wznowieniach utworów pisarza bądź ich pierwszej edycji, 2. prowadzeniu badań nad literaturą o tematyce wojennej, 3. upowszechnianiu badań poprzez organizację wystaw, prelekcji i przyznawanie nagrody dla twórców propagujących idee pokojowe oraz humanitaryzm.

Omówienie pierwszego z obszarów przekroczyłoby znacznie ramy niniejszego artykułu, dlatego też w centrum uwagi znajdują się tu jedynie wybrane punkty, uwypuklające najbardziej oryginalne z zasobów archiwum. Należą do nich bez wątpienia manuskrypty dzieł pisarza, w szczególności *Im Westen nichts Neues*, nabyte na aukcji domu Sotheby’s w Londynie⁸, czy pierwsze wydania powieści i pism, także w językach obcych⁹. Do szczególnych eksponatów zaliczyć można także zbiór listów Remarque’a, liczący 100 egzemplarzy¹⁰, ale także kolekcję obrazów związanych z pisarzem, jego rodziną czy znajomymi¹¹, ponadto 600 fotografii, ilustrujących różne fazy z życia autora (por. GLUNZ/SCHNEIDER (Hg.) 1997: 21) oraz pozyskaną w roku 2014 jako dar kolekcję płyt winylowych Remarque’a¹².

Dla literaturoznawców otwierają się we Friedenszentrum jednak liczne, inne możliwości eksploracji naukowej. W części archiwum gromadzone są zasoby biblioteczne w kategorii literatury prymarnej i sekundarnej. Do pierwszej grupy należą wszystkie opublikowane dzieła Remarque’a, udzielone przez niego wywiady, listy, pamiętniki oraz manuskrypty nieopublikowanych utworów bądź ich fragmentów. Część obejmująca literaturę sekundarną o Remarque’u i jego dziełach stanowiła i stanowi

⁸ Manuskrypt został nabyty dzięki wsparciu finansowemu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych RFN, Kasy Oszczędnościowej Osnabrück oraz Ministerstwa Nauki i Sztuki Kraju Związkowego Dolnej Saksonii. Przechowywany jest w sejfie bankowym, a badaczom udostępniany w postaci mikrofilmu. Por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 17.

⁹ Zbiory te znajdowały się w posiadaniu Fales Library New York i zostały przez nią подарowane Friedenszentrum. Por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 11.

¹⁰ W Nowym Jorku przechowywane jest około 700 pozostałych listów do i od pisarza. Por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 17.

¹¹ Za najbardziej cenny, z punktu widzenia historyczno-kulturowego, uznać można obraz siostry Remarque’a, Elfriede Scholz, wykonany w roku 1930 przez Maxa Rosenlöchera. Siostra pisarza została aresztowana przez gestapo i posądzona o rzekome działania przeciwko siłom zbrojnym III Rzeszy, a następnie skazana na karę śmierci, którą wykonano w grudniu 1943 roku. Por. GLUNZ/SCHNEIDER 1997.

¹² Kolekcję płyt winylowych Friedenszentrum otrzymało w darze od biblioteki Uniwersytetu Nowojorskiego. Skatalogowania, opisu i digitalizacji 746 płyt dokonali Claudia Junk, Marco Molitor, Maren Stoll i Stephan Schulte. Por. SCHULTE/JUNK 2018: 145–352.

nadal źródło do wielokierunkowych badań literaturoznawczych. Znajdziemy tu skrętnie zbierane informacje biograficzne, w tym notki o życiu pisarza z encyklopedii i leksykonów, w języku niemieckim i niemal stu językach obcych; ponadto materiały o życiu i twórczości na tle rozwoju literatury niemieckojęzycznej, wydarzeń historycznych, np. palenia książek 1933 roku, literatury wojennej i antywojennej. W zbiorach tych przechowywane są także prace naukowe z całego świata: teksty przemówień, referatów, artykułów, prac akademickich – począwszy od semestralnych, a na habilitacyjnych skończywszy¹³. Owocem pracy archiwalnej są bez wątpienia zbiory poświęcone poszczególnym dziełom (w sumie 23 utworom, wczesnym utworom i spuściźnie dotychczas nieopublikowanej), na które składają się, z jednej strony, recenzje prasowe w różnych językach, z drugiej – opracowania naukowe; za ciekawe uzupełnienie tej części uznać można filmy (27 filmów kinowych i telewizyjnych)¹⁴, z których wyodrębniono dodatkowo 7, powstałych według scenariuszy Remarque'a lub przy jego współpracy¹⁵. Ze względu na status Remarque'a jako wiecznego emigranta osobne katalogi dokumentacyjne poświęcone są miejscu związanym z pisarzem, rodzinnemu miastu, jak i europejskim oraz amerykańskim ostojom¹⁶. Dodatkowym ułatwieniem dla badaczy jest fakt, że wiele informacji, zwłaszcza dotyczących

¹³ W oczywisty sposób zbiór ten nie jest kompletny, gdyż przesyłanie prac do Friedenszentrum ma charakter dobrowolny lub jest rezultatem wyszukiwania pracowników archiwum. Wśród prac magisterskich nadesłanych z Polski znajduje się tylko jedna, co nie odzwierciedla badań nad twórczością Remarque'a prowadzonych na polskich uczelniach. W tym kontekście warto jest w przyszłości pamiętać o istocie wymiany myśli akademickiej, tak w odniesieniu do tego archiwum, jak i innych. Większość przechowywanych we Friedenszentrum prac magisterskich poświęcona jest powieści *Na Zachodzie bez zmian*, jej porównaniu z innymi powieściami wojennymi lub antywojennymi, adaptacjami filmowymi powieści; inne traktują o motywie emigracji; nieliczne poświęcone są aspektom tłumaczeniowym czy gatunkom paraliterackim (wywiadom, listom, scenariuszom).

¹⁴ Wśród zgromadzonego materiału filmowego znajdują się dwa nagrania w języku polskim: *Ostatnia stacja*, Teatr Telewizji TVP, 8.01.1967, reż. Zbigniew Hübner. Tej ekranizacji dramatu Remarque'a *Die letzte Station* (1956) poświęcona jest praca semestralna *Forschungsbericht „Ostatnia stacja”*, grupy ośmiu studentów Uniwersytetu w Osnabrück (2017). Drugą z polskich ekranizacji jest *Czarny obelisk*, Teatr Telewizji TVP, 1.12.1998, reż. Krzysztof Lang. Por. EYLERS/GÖBEL/HENEL 2018: 117–143. Por. także DZIERGWA 1995: 21–23; DZIERGWA 1999: 127–137.

¹⁵ Chodzi tu o następujące filmy: *The Victors* (1963), *On the Beach* (1958), *Judgement at Nuremberg* (1961), *The Longest* (1962), *Inherit the Wind* (1960), *Beach Red* (1967) i *Der schwarze Obelisk* (w przygotowaniu, RFN).

¹⁶ Nie sposób wymienić w tym miejscu szczegółowo wszystkich katalogów zgromadzonych w archiwum Friedenszentrum. Podobnie jak w innych archiwach, tak i tutaj przechowywane są także nagrody, odznaczenia, medale, nekrologi i słowa uznania, które kierowano na ręce żony.

repcji poszczególnych utworów Remarque’a umieszczono na stronie internetowej Friedenszentrum i mogą one stanowić pierwszy etap prac badawczych¹⁷.

Oprócz zadań dokumentacyjnych i archiwizacyjnych Erich Maria Remarque-Friedenszentrum podejmuje liczne działania popularyzujące dzieło swojego patrona oraz propagujące bliskie mu idee pacyfistyczne. Za najważniejszą z form aktywności uznać można organizację wystaw. Istniejąca od ponad dwudziestu lat stała ekspozycja składa się z niemiecko- i anglojęzycznych tablic¹⁸, rekonstruujących przede wszystkim życie pisarza. Twórczości poświęcono natomiast wybrane tablice¹⁹. Zwiedzający mogą zapoznać się najpierw z drzewem genealogicznym rodziny Remacle, przybyłej do Niemiec z belgijskiej prowincji Limburg oraz fotografiami rodzinnymi i licznych miejsc zamieszkania pisarza na terenie Osnabrück. Kolejne etapy życia (nauka w seminarium nauczycielskim, pobyt na froncie i w szpitalu wojskowym, praca nauczyciela) wzbogacone zostały o fragmenty listów i pamiętników, dokumentujące dochodzenie Remarque’a do swojego życiowego przeznaczenia – pisarstwa – oraz kształtujące się po doświadczeniach I wojny światowej pojęcia wychowania, bohaterstwa czy patriotyzmu. Wśród tablic wyróżnia się bez wątpienia jedna z nich – ukazująca piętrzący się do góry wykres recepcji i sprzedaży powieści *Na Zachodzie bez zmian*²⁰. Podobnie jak ów diagram uwagę zwiedzających przyciągają także liczne fotografie znajomych i przyjaciół pisarza. Uśmiechnięte twarze kobiet i mężczyzn, np. Marleny Dietrich, Ruth Albu, Else Lasker-Schüler, Very Zoriny, Lupe Valez, Natashy Paley, Paulette Goddard²¹, Waltera Feilchenfeldta, Emila Ludwiga czy Gipsy’ego Marhoffa, tylko na pozór świadczą o beztrójce emigranta, gdyż kolejna z tablic z mapą 27 hoteli, przypadkowych stacji przystankowych pisarza w latach 1929–1929, oddaje prawdziwą samot-

¹⁷ Por. www.remarque.uni-osnabrueeck.de, zakładka Werke und Verfilmungen.

¹⁸ Według badań Antje Schöne należała ona w ostatnich dziesięciu latach do jednej z nielicznych dwujęzycznych wystaw w muzeach literackich Niemiec (Schöne poddała badaniom 58 niemieckich muzeów literackich i izb pamięci). Por. SCHÖNE 2013: 77.

¹⁹ Wystawa koncentruje się na tych dziełach Remarque’a, które stały się światowymi bestsellerami (*Na Zachodzie bez zmian*, *Łuk Triumfalny*) lub spotkały ze zróżnicowanym przyjęciem (*Ostatnia stacja*, *Czas życia i czas śmierci*). Osobną ekspozycję tworzy zestawienie wszystkich dzieł Remarque’a i ich tłumaczeń na różne języki świata.

²⁰ Warto w tym miejscu przypomnieć, że w roku 1928 poparcie dla powieści wynosiło niemal 100%, ale już w roku 1930 spadło do zaledwie 20%. Por. STERNBURG 2000: 22.

²¹ Wymienione kobiety stanowią tylko część wszystkich postaci kobiecych prezentowanych na wystawie. Remarque słynął ze swoich skłonności do kobiet, które same też chętnie szukały jego towarzystwa. Pisarz mówił nawet o swoich diabelskich sztuczkach, zwracających kobietom w głowie. Por. STERNBURG 1998: 14. O relacjach Remarque’a z kobietami por. też BOETERS 2018; KATZ 2018.

ność i rozchwianie uciekiniera z III Rzeszy. Oprócz tablic szczegółowo ilustrujących życie Remarque'a wystawa poszczycić się może także kilkoma unikatowymi eksponatami, jak np. opisywanym powyżej stołem z XVII wieku – miejscem pracy pisarza w szwajcarskiej willi, maską pośmiertną, turecką wazą z XVI wieku, należąca do bogatej kolekcji dzieł sztuki²², czy partyturą pierwszego i jedyne go utworu muzycznego skomponowanego przez Remarque'a²³. Mimo tych wyjątkowych obiektów wystawowych ekspozycja odbiega od współczesnych koncepcji muzealnictwa, co nie zmniejsza jednakże zainteresowania zwiedzających. Według sprawozdania rocznego Friedenszentrum utrzymuje się ona w gronie 12% najczęściej odwiedzanych wystaw w Niemczech (por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 5). Ogólna liczba odwiedzających centrum wyniosła w roku 2018 aż 30 175; w porównaniu z rokiem otwarcia i ówczesną liczbą 6 273 odwiedzających jest to bez wątpienia dowód na ożywioną działalność tej placówki (por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 6).

Oprócz stałej ekspozycji centrum było od roku 1985 pomysłodawcą i wykonawcą dziewięciu wystaw czasowych, stanowiących tematyczne poszerzenie wystawy stałej. Poświęcone one były m.in. powieściom *Iskra życia* i obozowi koncentracyjnemu Buchenwald („Reue ist undeutsch”. Erich Maria Remarque *Der Funke Leben und das Konzentrationslager Buchenwald*; 1992), manuskryptowi *Na Zachodzie bez zmian* (*Im Westen nichts Neues*. Das Manuskript; 1995), zgładzonej przez nazistów siostrze pisarza (Elfriede Scholz, geb. Remark. „Im Namen des deutschen Volkes”. *Dokumente einer justitiellen Ermordung*; 1997/1998), czy adaptacjom filmowym powieści Remarque'a („Die Auge ist ein starker Verführer”. Erich Maria Remarque und der Film; 1997/1998) (por. GLUNZ/SCHNEIDER 1996: 31–32). Wiele wystaw czasowych czy okazjonalnych zorganizowano także z powodu 100-lecia urodzin pisarza. Rocznicą tą stała się zresztą okazją do ponownego wprowadzenia Remarque'a do pamięci kulturowej nie tylko jego rodzinnego miasta, ale także kraju związkowego Dolnej Saksonii i Niemiec²⁴. Ukoronowaniem jubileuszu było ukaza-

²² Remarque kolekcjonował wartościowe obrazy, ceramikę, dywany, meble, rzeźby, lalki i antyki, które w latach 1965–1992 zostały zlicytowane w londyńskich i nowojorskich domach aukcyjnych Parke-Bernet, Sotheby Parke-Bernet i Sothebys.

²³ Partyturę napisał Remarque do wiersza poety z Osnabrück, Ludwiga Bätasa (1892–1977), chcąc w ten sposób uczcić pamięć jego poległego na froncie brata. Nigdy potem nie próbował już swoich sił jako kompozytor. Remarque był uzdolniony muzycznie, udzielał lekcji gry na pianinie. Por. STERNBURG 2000: 72.

²⁴ Fakt ten odnotowały gazety niemal w całym kraju, o czym świadczą choćby nagłówki artykułów prasowych: *Osnabrück entdeckt Dichter Remarque* [*Osnabrück odkrywa pisarza Remarque'a*] lub „*Der Nestbeschmutzer*“ *Remarque soll rehabilitiert werden* [„*Kalający własne gniazdo*” *Remarque ma być zrehabilitowany*]. Por. pełne zapisy i inne tytuły w bibliografii do niniejszego artykułu.

nie się pięciotomowego wydania dzieł Remarque’a, sympozjum („Krieg und Literatur”, 4–8.03.1998), festiwal filmowy („Das Auge ist ein starker Verführer”. Retrospektive der Filme nach Texten von Erich Maria Remarque; 14–30.04.1998), na którym zaprezentowano wybrane adaptacje filmowe powieści słynnego mieszkańca Osnabrück. Oprócz oferty Friedenszentrum rocznicy towarzyszyło wiele inicjatyw społecznych, jak np. omawianie w lokalnej gazecie „Neue Osnabrücker Zeitung” najbardziej znanych powieści pisarza czy prezentacja w jednym z hoteli modelu ulubionego samochodu lancii dilambdy, nazywanej Pumą.

Działalność Friedenszentrum nie koncentruje się w oczywisty sposób jedynie na jubileuszach. Stałym punktem programu jest wydawanie od 1991 roku rocznika „Erich Maria Remarque Jahrbuch”, poświęconego wybranym aspektom twórczości pisarza, ale także ogólnie literaturze wojennej i antywojennej²⁵. Od 2003 roku Thomas Schneider wznawia powieści pisarza, na nowo je opracowując i opatrując komentarzem. W roku 2018 udało się wydać kolejnych pięć utworów (SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 5). Adresatem działań Friedenszentrum są także uczniowie szkół gimnazjalnych. To dla nich przygotowane są warsztaty (por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 5 i nast.) lub odczyty organizowane poza siedzibą archiwum (w roku 2018 pracownicy centrum odbyli dwadzieścia spotkań z referatami lub przeprowadzili seminaria tematyczne dla różnych grup wiekowych i zawodowych; por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 15). Do ważnych filarów aktywności Friedenszentrum należy także przyznawanie pokojowej nagrody, do której nominowani są pisarze, dziennikarze i twórcy kultury działający na rzecz zachowania pokoju na świecie²⁶.

²⁵ W tym miejscu należy podkreślić, że Erich Maria Remarque-Friedenszentrum jest jednocześnie placówką badawczą, zajmującą się tematem wojen dawniej i współcześnie, gromadząc w tym celu literaturę sekundarną i organizując wystawy poświęcone obecnie prowadzonym konfliktom zbrojnym (por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 12 i nast.). Jedną z form działalności tej placówki badawczej jest prowadzenie bazy danych dotyczącej filmów wojennych. Por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 21 oraz www.krieg-film.de i www.war-film.com. Z faktu prowadzenia badań nad literaturą wojenną i antywojenną wynika także tworzenie sieci kontaktów naukowych z różnymi ośrodkami akademickimi, m.in. z uniwersytetami w Smoleńsku i Magadanie, germanistykami w Poznaniu (prof. Roman Dziergwa i prof. Hubert Orłowski), Wrocławiu (prof. Wojciech Kunicki) i Katowicach (dr hab. prof. UŚ Renata Dampc-Jarosz, mgr Paweł Meus) oraz instytucjami badawczymi zajmującymi się historią europejską w aspekcie porównawczym, np. European Network of Peace Historians (por. SCHNEIDER (Hg.) 2018b: 23).

²⁶ Nagroda Erich Maria Remarque-Friedenspreis der Stadt Osnabrück przyznawana jest od roku 1991, a do jej laureatów należą m.in. Lew Kopielew (1991), Hans Magnus Enzensberger (1993), Swietłana Aleksiejewicz (2001) czy Tony Judt (2007).

Zadania na przyszłość

Mimo niesłabnącej aktywności Friedenszentrum oba lata jubileuszowe skłaniają jego współpracowników do podjęcia nowych inicjatyw, przyczyniających się do większej transparentności i efektywności celów programowych. Z tego punktu widzenia za najważniejsze zadanie uznano przebudowę wystawy stałej i jej modernizację. Planuje się wprowadzenie nowych multimedialnych i interaktywnych rozwiązań, a także dostosowanie jej do potrzeb osób niepełnosprawnych. Przewidywane uruchomienie nowej wystawy połączy się z obchodami 125. rocznicy urodzin pisarza. Na rok 2020 planowane jest zamknięcie nowej edycji dzieł Remarque'a, a także opublikowanie badań grupy projektowej zajmującej się recepcją autora na świecie. W projekcie „WWR – Weltweit Worldwide Remarque” uczestniczy 18 naukowców z całego świata, których celem jest zbadanie, jak zmieniła się recepcja dzieł Remarque'a na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. Jedną z form uczczenia 50. rocznicy śmierci pisarza będzie organizacja wystawy poświęconej jego życiu i twórczości w Katowicach, przygotowanej we współpracy z Erich Maria Remarque-Friedenszentrum i Instytutem Filologii Germańskiej Uniwersytetu Śląskiego²⁷. Najważniejszym dezyderatem na lata jubileuszowe jest bez wątpienia przeprowadzenie digitalizacji zbiorów i/lub poszerzenie internetowej bazy danych. To przedsięwzięcie wymagające dużego zaangażowania finansowego i czasowego, wykraczającego poza daty czekających Erich Maria Remarque-Friedenszentrum uroczystości.

Literatura

- ANTKOWIAK Alfred (1978): *Erich Maria Remarque: Leben und Werke*. Berlin: Volk und Wissen-Volkseigener Verlag.
- BOETERS Hans (2018): *Krieg und Liebe. Erich Maria Remarque und die Frauen*. Elsbethen: Benevento.
- BRAUTZSCH Johannes (1969): *Untersuchungen über die Publikumswirksamkeit der Romane „Im Westen nichts Neues“ und „Der Weg zurück“ von Erich Maria Remarque vor 1933*. Potsdam: Universität [Diss.] [masch.].
- BRUYN Günter de (2008): *Aus dem Leben eines Bibliothekars*. In: LOKATIS Siegfried/SONNTAG Ingrid (Hg.): *Heimliche Leser in der DDR. Kontrolle und Verbreitung unerlaubter Literatur*. Berlin: Links: 11–23.

²⁷ Wystawa zostanie otworzona w połowie października 2020 i będzie pokazywana do końca roku w Centrum Informacji Naukowej i Bibliotece Akademickiej UŚ w Katowicach. Współautorami wystawy są studenci filologii germańskiej UŚ.

- BUSSMANN Klaus/SCHILLING Heinz (Hg.) (1998): *1648. Krieg und Frieden in Europa. Katalogband und zwei Textbände*. Münster, Osnabrück: Verlagsgesellschaft 350 Jahre Westfälischer Friede.
- DZIERGWA Roman (1993): *Die Rezeption und der Streit um den Roman „Im Westen nichts Neues“ in der literarischen Öffentlichkeit des Vorkriegspolens*. In: *Studia Germanica Posnaniensia* nr 20: 59–68.
- DZIERGWA Roman (1995): *Filmowe życie Remarque’a*. W: *Przekrój* nr 8: 21–23.
- DZIERGWA Roman (1999): *Literatura a film – problemy adaptacji filmowej dzieł literackich na przykładzie ekranizacji powieści Ericha Marii Remarka*. W: *Scripta Neophilologica Posnaniensia* T. 1: 127–137.
- DZIERGWA Roman (2002): *Aus welcher Sprache? Zu den Übersetzungen von Remarques Romanen in der polnischen Literaturkritik*. In: SCHNEIDER Thomas/F. TSCHAIKOWSKIJ Roman (Hg.): *In 60 Sprachen. Erich Maria Remarque: Übersetzungsgeschichte und -probleme*. Osnabrück: Rasch: 33–46.
- DZIERGWA Roman (2007): *Die antipolnischen Produktionen der deutschen Filmindustrie in der Zeit des Zweiten Weltkriegs*. In: GLUNZ Claudia/PEŁKA Artur/SCHNEIDER Thomas F. (Hg.): *Information Warfare: die Rolle der Medien (Literatur, Kunst, Photographie, Film, Fernsehen, Theater, Presse, Korespondenz) bei der Kriegsdarstellung und -deutung*. Göttingen: V & R unipress: 396–407.
- DZIERGWA Roman (2014): *Remarque, Barbusse i Andrzej Strug. Doświadczenie pierwszej wojny światowej w twórczości Andrzeja Struga*. W: KARGOL Anna (red.): *Andrzej Strug: dzieło i czasy*. Warszawa: Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza; Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego: 197–203.
- EYERS Julia/GÖBEL Annika/HENEL Vanessa (2018): *Die Verfilmung „Czarny obelisk“ und der Roman „Der schwarze Obelisk“*. In: SCHNEIDER Thomas F. (Hg.): *Remarque und die Medien. Literatur, Musik, Film, Graphic Novel*. Osnabrück: V&R: 117–144.
- GLUNZ Claudia/SCHNEIDER Thomas F. (1996): *Das Erich Maria Remarque-Archiv Osnabrück*. Bramsche: Rasch.
- GLUNZ Claudia/SCHNEIDER Thomas F. (Hg.) (1997): *Elfriede Scholz, geb. Remark. Im Namen des deutschen Volkes. Dokumente einer justitiellen Ermordung*. Osnabrück: Rasch.
- GLUNZ Claudia/SCHNEIDER Thomas F. (Hg.) (2010): *Remarque-Forschung 1930–2010. Ein bibliographischer Bericht*. Osnabrück: V&R.
- KATZ Gabriele (2018): *Liebe mich! Erich Maria Remarque und die Frauen*. Berlin: Ebersbach&Simion.
- KRAMMER H. (1954): *Erich Maria Remarque*. In: *Süddeutsche Zeitung*, 9.8.1954: [b.p.].
- LOHEIDE Bernward (1998a): *Feiern für den „verstoßenen“ Sohn*. In: *Badisches Tageblatt*, 8.04.1998: [b.p.].
- LOHEIDE Bernward (1998b): *Der „Nestbeschmutzer“ Remarque soll rehabilitiert werden*. In: *Pforzheimer Zeitung*, 8.04.1998: [b.p.].
- NAPIERSKI Stefan (1929): *Rozmowa z Remarque’iem*. W: *Wiadomości Literackie*, nr 13: [b.p.].

- Osnabrück entdeckt Dichter Remarque. (1998). In: *Deitser- und Weserzeitung*, 14.03.1998: [b.p.].
- REMARQUE Erich Maria (1998): *Das unbekannte Werk. Frühe Prosa, Werke aus dem Nachlaß, Briefe und Tagebücher*. Hg. von Thomas F. SCHNEIDER/Tilman WESTPHALEN. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch.
- SCHERP Wilhelm (1929): *Der Gefangene seines Ruhmes. Remarque spricht über sich selbst*. In: *Kölnische Zeitung*, 26.11.1929: [b.p.].
- SCHNEIDER Thomas/HOWIND Angelika (1991): *Die Zensur von Erich Maria Remarques Roman „Zeit zu leben und Zeit zu sterben“ 1954 in der BRD. Mit einem Seitenblick auf die Rezeption in der DDR*. In: HEUKENKAMP Ursula (Hg.): *Militärische und zivile Mentalität. Ein literaturkritischer Report*. Berlin: Aufbau: 303–320.
- SCHNEIDER Thomas F. (2002): *Einige Beobachtungen zu den Übersetzungs- und Ausgabebzahlen der Werke Erich Maria Remarques*. In: SCHNEIDER Thomas F., TSCHAIKOWSKIJ Roman (Hg.): *In 60 Sprachen. Erich Maria Remarque: Übersetzungsgeschichte und -probleme*. Osnabrück: Rasch: 145–158.
- SCHNEIDER Thomas F. (Hg.) (2018a): *Remarque und die Medien. Literatur, Musik, Film, Graphic, Novel*. Osnabrück: V&R.
- SCHNEIDER Thomas F. (Hg.) (2018b): *Sachbericht 2018. Erich Maria Remarque-Friedenszentrum. Stadt und Universität Osnabrück*. Osnabrück: Erich Maria Remarque-Friedenszentrum.
- SCHNEIDER Thomas F./TSCHAIKOWSKIJ Roman (Hg.) (2002): *In 60 Sprachen. Erich Maria Remarque: Übersetzungsgeschichte und -probleme*. Osnabrück: Rasch.
- SCHNELL Ralf (1993): *Geschichte der deutschsprachigen Literatur seit 1945*. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- SCHULTE Stephan/JUNK Claudia (2018): „Meine geistige Nahrung“. *Erich Maria Remarques Schallplattensammlung*. In: SCHNEIDER Thomas F. (Hg.), Mitarb. Marco MOLITOR, Maren STOLL: *Remarque und die Medien. Literatur, Musik, Film, Graphic Novel*. Osnabrück: V&R: 145–352.
- SCHÖNE Antje (2013): *Bedeutung und Grenzen von Sprachvielfalt in deutschen Literaturmuseen und literarischen Gedenkstätten*. Hamburg: Diplomica Verlag.
- STERNBURG Wilhelm von (1998): „Als wäre alles das letzte Mal“. *Erich Maria Remarque. Eine Biographie*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- STERNBURG Wilhelm (2000): „Als wäre alles das letzte Mal“. *Erich Maria Remarque. Eine Biographie*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.

„Moim tematem jest człowiek XX wieku“. Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück w przededniu jubileuszy – podsumowanie działalności i zadania na przyszłość

Streszczenie: Erich Maria Remarque-Friedenszentrum istnieje od 1997 roku, choć jego działalność w nowym budynku poprzedziło najpierw powołanie do życia centrum dokumentacyjnego przy Uniwersytecie w Osnabrück (1985), a parę lat później archiwum. Celem tych działań było upamiętnienie urodzonego w Osnabrück pisarza E.M. Remarque’a, zbieranie materiałów o życiu i twórczości oraz popularyzowanie

Renata Dampc-Jarosz: „Moim tematem jest człowiek XX wieku”...

jego spuścizny literackiej. Przez trzydzieści lat centrum poszerzyło znacząco swój zakres działania, stając się nie tylko archiwum, ale także placówką badawczo-naukową, edukacyjną i wydawniczą. Zbliżające się jubileusze – 50. rocznica śmierci pisarza i 125. urodzin – skłaniają do podsumowania, refleksji nad historią powstania i rozwoju centrum, a także do postawienia pytania o zadania i możliwościach na przyszłość.

Słowa kluczowe: Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück, historia powstania, działalność, dokumentacja, prace badawcze

„Mein Thema ist der Mensch des 20. Jahrhunderts“. Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück am Vorabend des 50. Todes- und 125. Geburtstages des Schriftstellers - Bilanz und Zukunftsaufgaben

Zusammenfassung: Der Beitrag setzt sich zum Ziel, die Entstehungsgeschichte und den Wirkungsbereich des Erich Maria Remarque-Friedenszentrums in Osnabrück darzustellen. 1985 zunächst als Dokumentationsstelle im Fachbereich der Sprach- und Literaturwissenschaft der Universität Osnabrück ins Leben gerufen, dann ins Remarque-Archiv verwandelt und letztendlich als Erich Maria Remarque-Friedenszentrum weltweit bekannt befasst sich diese Institution seit über drei Jahrzehnten mit Leben und Werk des aus Osnabrück stammenden Erich Maria Remarque. Die Aktivitäten des Friedenszentrums konzentrieren sich nicht nur auf die Dokumentation des Nachlasses, sondern umfassen Veröffentlichungen von Forschungsergebnissen über Remarques Werk, Neuausgaben seiner Werke, Zusammenarbeit mit Schulen, Bildungsinstitutionen und Forschungsstellen in der ganzen Welt. Die bevorstehenden Jubiläen des Schriftstellers, sein 50. Todestag im Jahre 2020 und 125. Geburtstag 2023, geben Anlass zu einer Bilanz und regen zugleich zur Reflexion über künftige Aufgaben dieser Institution an.

Schlagwörter: Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück, Entstehungsgeschichte, Aktivitäten, Dokumentation, Forschungsarbeiten

**“The theme of my work is the man of the 20th century.”
Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück on the eve
of jubilees - summarizing its activities and setting tasks
for the future**

Summary: Erich Maria Remarque-Friedenszentrum has existed since 1997, although its activity in the new building was preceded by the creation of a documentary center at the University of Osnabrück (1985), and a few years later by the archives. The aim of these activities was to commemorate the writer E. M. Remarque born in Osnabrück, collect materials about his life and works and popularize his literary legacy. For thirty years, the center has expanded the scope of its activity considerably, becoming not only an archive, but also a research, educational and publishing facility. The approaching jubilees – the 50th anniversary of the writer’s death and the 125th birthday – incline one to summarize, reflect on the history of the center’s creation and development, and to pose a question about the tasks and possibilities for the future.

Keywords: Erich Maria Remarque-Friedenszentrum Osnabrück, history of creation, activity, documentation, research work

Renata Dampc-Jarosz, dr hab., prof. UŚ. Zainteresowania badawcze i publikacje z zakresu literatury niemieckiej XVIII i XIX wieku (szczególnie klasyki weimarskiej i romantyzmu), twórczości pisarek niemieckich przełomu XVIII i XIX wieku, epistolografii niemieckiej i komparatystyki literackiej. Ostatnio opublikowała *Zwierciadła duszy. Estetyka listów pisarek niemieckich epoki klasyczno-romantycznej* (2010), *Sophie Tieck. Fantazje i marzenia* (wraz z Niną Nowarą-Matusik) (2017), *Politischen Konjunkturen zum Trotz. Heinrich Bölls Wirklichkeitsrepräsentationen* (wraz z Pawłem Zimniakiem) (2018) oraz *Sophie Tieck. Briefe an den Bruder Ludwig* (wraz z Hannelore Scholz-Lübbering) (2020).

Renata Dampc-Jarosz, Dr. habil. Univ.-Prof., Forschungsschwerpunkte: deutsche Literatur des 18. und 19. Jhs., besonders der klassisch-romantischen Zeit; Briefkultur des 18. und 19. Jhs., Frauenliteratur um 1800. Letzte Veröffentlichungen: *Zwierciadła duszy. Estetyka listów pisarek niemieckich epoki klasyczno-romantycznej* (2010), *Sophie Tieck. Fantazje i marzenia* (zusammen mit Nina Nowara-Matusik) (2017), *Politischen Konjunkturen zum Trotz. Heinrich Bölls Wirklichkeitsrepräsentationen* (zusammen mit Paweł Zimniak) (2018) und *Sophie Tieck. Briefe an den Bruder Ludwig* (zusammen mit Hannelore Scholz-Lübbering) (2020).
